

Гуманітарна та просвітницька діяльність Українських січових стрільців на Волині (1916 – початок 1918 р.)

Проаналізовано культурно-просвітницьку та гуманітарну діяльність Українських січових стрільців на Волині під час Першої світової війни. Значну увагу приділено становленню Українських січових стрільців як національного військового підрозділу, а також заснуванню українських шкіл. Визначено вплив діяльності УСС на поглиблення національної свідомості волинян.

На основі проведених досліджень, документів зроблено висновки та узагальнення.

Ключові слова: УСС, Волинь, просвіта, шкільництво, гуманітарна діяльність, національна свідомість.

Постановка наукової проблеми та її значення. Відправившись на боротьбу «за волю України», Українські січові стрільці (УСС) не були впевнені, що їм одразу вдасться реалізувати свою ідею, проте були переконані, що мають використати шанс, який їм дала історія, для відновлення збройних змагань за національну незалежність.

Уважаючи себе не лише українськими вояками, а й свідомими українськими громадянами, вони використовували будь-яку можливість для роботи серед якнайширших кіл українства, тим більше, що багаті з них мали чималий досвід суспільної діяльності, працюючи до війни в партійних і громадських організаціях краю. Така спрямованість впливала й із самої стрілецької ідеології, згідно з якою досягти поставленої мети, тобто вибороти українську державність, було можливо, лише спираючись на сили народу.

Активно працювали стрілецькі представники й на Волині. Це стало можливим тоді, коли в результаті літніх боїв 1915 р. союзні війська, серед яких був і легіон УСС, здобули Холмщину, Підляшшя, частину Полісся та Західну Волинь. Окреслена проблема ще не повною мірою знайшла своє відображення в історіографії, тому стане об'єктом цієї статті. Її **мета** полягає в тому, щоб проаналізувати основні заходи й методи культурно-просвітницької та гуманітарної діяльності УСС на Волині в роки Першої світової війни.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Серед досліджень обраної тематики потрібно відзначити праці таких сучасних дослідників, як Б. Бернадський і Б. Заброварний [36, 37], О. Калішук [41, 42], М. Лазарович [44–46], М. Литвин і К. Науменко [50], І. Патер [55], А. Рацілевич [56], О. і С. Соловійови [58]. Джерельною базою статті є матеріали з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (ЦДАЛ), Відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, Відділу рукописів і рідкісної книги ім. Ф. Максименка Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка, а також опубліковані документи.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Отримавши змогу працювати на Волині, стрілецьтво вирішило налагодити контакти з українським населенням цих територій, щоб пропагувати серед нього національно-державницькі ідеї та допомогти йому в часі воєнних труднощів. Уже з липня 1915 р. чет. УСС М. Саевич почав клопотати про вироблення дозволу стрільцям на просвітницьку працю серед волинських українців [26]. Проте, незважаючи на активні заходи, до яких долучилися й українські політики Галичини, досягнути вдалося небагато, бо австрійська влада, щоб заручитися прихильністю поляків до австро-польської державної унії, віддала більшість здобутих земель під польську управу [64, арк. 34; 73, арк. 1–2; 60; 47, с. 218–220], проігнорувавши домагання українців. Єдиним досягненням останніх був дозвіл австрійського військового командування від 26 січня 1916 р. на створення на Волині трьох комісаріатів УСС, які мали вести набір волинських добровольців до стрілецького легіону. Причому кожен комісаріат повинен складатися лише з однієї особи – самого комісара [67, арк. 89; 26], що практично унеможлилювало плідну працю. Але, незважаючи на дискримінаційні умови, УСС змушені були погодитися на них, бо лише так могли отримати доступ на волинські землі. Тим більше, що, активно обговорюючи свою майбутню місію, стрільці вже з самого початку були переконані в необхідності використати її насамперед для культурно-просвітньої й гуманітарної праці, а вербункова акція мала стати лише засобом досягнення цієї мети [68, арк. 12, 15, 17; 67, арк. 8, 58–60; 40, с. 18].

На початку лютого 1916 р. на Волині створено три вербункові комісаріати УСС. У Володимирі-Волинському комісаром призначили чет. М. Саєвича, у Ковелі – сот. Д. Вітовського, у Луцьку – чет. М. Гаврилка. Разом із комісарами як ад'ютанти прибули стрільці І. Романків, М. Романок, В. Кузьмич. Так, під прикриттям «вербункової акції», почалася національна праця стрілецьтва на волинських землях, що тривала в надзвичайно важких прифронтових умовах, серед стероризованого війною населення, при значних перешкодах із боку військової влади [67, арк. 8, 11; 24; 26; 5; 6].

У той час Волинь являла собою, за словами М. Грушевського, руїну, якої Україна не знала від страшного «згону» 1670-х років [22, с. 11]. Російські війська мали наказ при відступі палити всі села й міста, нищити запаси будь-якої поживи, забирати із собою все населення. У багатьох місцевостях цей злочинний план зреалізовано. Майже половину населення виселено, багато сіл понищено й розорено [43]. У відсотковому відношенні найбільше виселенців дав Ковельський повіт, із котрого з 250 тис. осіб евакуйовано близько 180 тис. Із Володимир-Волинського повіту з 400 тис. виселили близько 250 тис., а з Луцького – із 320 тис. – близько 130 тис. осіб [5]. Та частина волинського населення, що залишилася на місці, була матеріально й духовно пригнічена та залякана різноманітними реквізиціями нового окупаційного режиму [67, арк. 11; 26; 6]. Тому не дивно, що із самого початку місцеві жителі до кожного, хто належав до окупаційного війська та влади, ставилися з недовірою й ворожістю. Із таким самим почуттям поставилися вони й до стрілецьких комісарів, убачаючи в них «австрійців», котрі, прикриваючись «мужицькою» мовою та називаючи себе їхніми братами, хочуть їх обдурити, а обдуривши – приєднати до Австро-Угорської імперії [61, с. 114]. Тому УСС із перших кроків своєї діяльності намагалися розвіяти сумніви волинян у щирості своїх намірів і бажанні їм допомогти.

Національна свідомість на Волині також залишалася на низькому рівні, що давало підстави україноненависникам стверджувати, що там немає ніяких українців, а лише «русен, поленундюден» [59, с. 120]. Д. Вітовський в одному з листів із цього приводу скаржився: «Щоб хтось назвав себе вже не українцем, але хохлом, то була би рідкість, яка досі ще не лучилася» [67, арк. 8]. На запитання: «Хто ви є?» – волинське населення зазвичай відповідало: «християни», «православні християни», «мужики», «руські», рідше – «малорусини» та «хохли» [6; 27]. Лише в деяких місцевостях траплялися такі, хто знав дещо з української історії [65, арк. 2; 59, с. 122], але це була рідкість. Характерним для Волині того часу був лист, що надійшов звідти до редакції «Вістей Центральної Ради»: «Прийшов до нас якийсь чоловік, який каже, що він українець. Що це таке? Ми його тим часом замкнули...» [35, с. 121].

Утім, така ситуація не відбила в стрілецьких представників бажання до праці, швидше – навпаки. Як свідчать їхні записи, «надія, що сповнимо велику місію, що перші зі стрілецького брацтва станемо апостолами української ідеї на недавно освободженій землі», додавала сили й енергії [26]. Із великим завзяттям УСС взялися до роботи. «Товчуся по селах, як Марко по пеклі, – зазначав сот. Вітовський, – їду в село по два і три рази... От, що тут багато говорити: тут треба робити, робити, робити доки можна, бо не все завтрашній день буде подібний на нинішнього...» [67, арк. 10].

Для успішного виконання визначеної місії насамперед потрібно було збільшити кількість стрільців на Волині. Мотивуючи це тим, що «вербункова акція» потребує підготовки й освідомлення населення, а цього кілька осіб зробити не можуть, волинські комісари домоглися, що австрійське командування кілька разів дозволяло збільшувати чисельність стрільців. Прибулі на Волинь УСС одразу ж розходилися для освідомлюючої праці. Мандруючи з села в село (один тільки Д. Вітовський за місяць об'їздив понад 30 сіл) [65, арк. 1–24 зв.; 67, арк. 11–12; 6], зупиняючись у кожному з них, і де на загальному сході, а де й заходячи до хат, вони намагалися порозумітися з місцевим українством, донести до нього свої ідеї. При цьому характерні для Галичини методи переконання на волинських теренах не спрацьовували. «Щоб говорити до них, заінтересувати їх тим, про що говориться, треба вже мати практику, набуту вже тут, на місці. Найбільший галицький агітатор і вічевий бесідник лаврів збирати не буде» [2], – зазначав сот. Вітовський.

Насамперед стрільці попереджали селян, які часто потерпали від усіляких надужитів окупаційної влади, що не будуть у них нічого забирати і не зроблять нічого поганого, а лише хочуть поговорити, допомогти їм хоча б добрим словом. Коли крига недовіри потрохи скресала – бралися до розмови, яку, для кращого порозуміння, часто вели у формі діалогу. Спочатку з'ясовували питання про те, що місцеве населення є в основному українцями. Далі йшлося про минувшину України, її державність і героїчні сторінки, про становище українського народу під владою Росії та Австро-Угорщини (волиняки були переконані, що галичани в австрійській імперії мають менше прав і свобод, ніж вони), про легіон УСС і його мету, про завдання українства тощо. Після цього, зазвичай, селяни задавали представнику УСС

запитання, здебільшого на злободенні для них теми. Закінчувалася зустріч роздачею українських часописів і книжок [65, арк. 4; 67, арк. 11–12; 6; 27]. Інколи, щоб добре порозумітися з мешканцями якогось села, туди доводилося їздити по кілька разів, установлюючи контакти спочатку зі свідомішими українцями, а через них – з усією громадою.

Перше ознайомлення зі становищем на волинських землях привело стрільців до переконання, що лише просвітньою працею там вдасться досягти успіхів. Насамперед потрібно було звернути увагу на українське шкільництво, якого на Волині досі не існувало. Освітній рівень населення був низьким: грамотність у Володимир-Волинському пов. становила 15,2 %, а в самому місті – 49,8 %; у Ковельському пов. і м. Ковелі – відповідно, 13,2 і 44 % [16; 18]. Становище ускладнилося тим, що разом із відходом із краю російських військ евакуйовано й педагогічний персонал [54, с. 135]. Українське населення опинилося без шкіл. Тому основним завданням вербувкових комісаріатів УСС стала організація українського шкільництва на Волині.

Незважаючи на формальний дозвіл австрійської військової влади на відкриття українських шкіл на Волині [48, с. 359], умови для праці там були важкими. Майже вся місцева адміністрація складалася з поляків, а тому вороже ставилася до організації українського шкільництва й перешкоджала його розвитку. Доволі промовистим у цьому зв'язку є лист українського вчителя з Луцька, надісланого до українського політичного осередку у Відні в січні 1916 р. У ньому він писав: «Ввічливо прохаю СВУ звільнити нас від польського насилля... Ми надіялися бути під австрійською владою, а опинилися в польському ярмі, що ще гірше від російського. Командування округу – польське, етапна команда – польська, уряд міста – польський... Українців не допускають до жодної служби.

Населення міста Луцька має 2 тис. єврейських родин, 100 – українських, 10 – польських, 10 – чеських, 1 – німецьку й 1 – російську. Натомість посадник міста, усі міські урядники, секретар, інспектор поліції – усі поляки. Кожна національність має своїх представників у раді міста: євреї – 5, поляки – 5, чехи – 4, німці – 1 і росіяни – 1, але українці не мають жодного. Коли звільнення йтиме далі таким шляхом, тоді ми щиро дякуємо за нього. Як ви дійсно маєте там якийсь вплив, постарайтеся, щоб на українських землях не було жодного поляка, а лише німці чи інші команданти» [53, с. 60].

Значно утруднювали працю також численні руйнування сіл, нужда селян, брак учителів і шкільних приміщень, нестача грошей, різноманітні військові обмеження тощо [64, арк. 67 зв.; 67, арк. 8; 40, с. 19–20; 26–30]. До цього додавалася часта зміна фронту, що змушувала УСС залишати нововідкриті школи й відступати. Треба було мати багато завзяття та витривалості, щоби в таких умовах переконувати людей у необхідності відкриття шкіл, організувати шкільні комітети, збирати підписи до влади, знаходити приміщення тощо. Але це була єдина можливість для такої праці й тому її потрібно було використати. Бо, як зазначав сот. Вітовський, «бодай тих кільканадцять сіл, де будуть школи, будуть на стільки щасливі, що отворяться їм очі, хто вони, чії сини, яких батьків. Бодай тих кільканадцять сіл пізнає, що вони також люди...» [3, с. 29–30].

Уже навесні 1916 р. засновано перші українські школи на Волині, а на початок 1917 р. їх кількість становила близько 70. Правда, через фронтові умови, брак учителів та деякі інші причини не завжди ці школи працювали регулярно. Але сам факт, що в тому чи іншому селі або місті якийсь час діяла українська школа, справляв значне враження на українців краю, а особливо на дітей. Загалом же на волинських землях протягом 1916 – початку 1918 р. відкрито, в основному завдяки УСС, близько 150 українських шкіл (за підрахунками Н. Гірняка, на УСС припадало 85 шкіл [21, с. 68]), де навчалися тисячі дітей. Найкращими були школи у Володимирі-Волинському (ім. Т. Шевченка), Ковелі, Матієві, Устилузі (ім. І. Франка) та ін.

Педагогічний персонал у цих школах спочатку складався переважно з УСС. Сюди приїхало кілька десятків освічених стрільців, які тимчасово були звільнені від військової служби. Серед них – хор. О. Безпалко, підхор. О. Вахнянин, О. Бійовський, М. Угрин-Безгрішний, К. Коник, Р. Леонтович, дес. І. Моца та ін. Згодом на допомогу їм прибули вчительки з Галичини, серед яких – Т. Ліщинська, сестри В. і К. Волянські, А. Богунівна, А. Гайдучківна, С. Сидорович, І. Пеленська, М. Навроцька-Струтинська.

Зі збільшенням кількості українських шкіл гостро постала проблема вчительських кадрів. УСС удалося віднайти по селах близько десятка місцевих педагогів, яких також залучили до праці. Серед них – Ю. Глуховський, Д. Лотоцький, М. Панасюк, Н. Мосюк, А. Савич, А. Чайко. Щоб ознайомити їх із методикою роботи в українських школах, заходом УСС створено підготовчі курси у Володимирі-Волинському, де вони вивчали, окрім власне методики, українську історію, географію, народні пісні тощо, а також практикувалися в галицьких учительок [28–29; 9; 40, с. 20]. Після закінчення курсів ці педагоги займали платні посади в новозорганізованих школах.

Для покращення організації освіти на Волині у Володимирі-Волинському також створено Українську шкільну раду з 10 осіб. До неї ввійшли представники стрільців, батьків та вчителів. Рада взяла на себе опіку над українськими приватними школами, які організовували комісаріати УСС. На її засіданнях обговорювали питання, пов'язані з роботою українських народних шкіл: від підбору вчителів до збирання та розподілу пожертвувань між школами округи, про двомовні школи на Волині, про організацію українських народних шкіл на сусідній Холмщині, про гімназію у Володимирі-Волинському. У протоколах Ради відбито широке коло питань культурно-освітнього плану: робота перших на Волині курсів грамоти, видання українського православного календаря й часопису для місцевого населення, влаштування для біженців магазинів та їдалень тощо [42, с. 151–152].

Перші підсумки шкільної роботи, у процесі якої у волинських школах вивчали такі предмети, як читання, письмо, математика, історія України, географія України, письменство України й ін. [71], виявили, що галицькі підручники не цілком годяться для вжитку на Волині. Тому на одній із щомісячних конференцій учителів-стрільців вирішено самим підготувати деякі підручники. Із 1917 р. у Володимирі-Волинському опубліковано буквар і читанки для 4-х класів: «Матірне Слово», «Читанка для чемних діточок», «Читанка для волинських дітей» [19; 30; 54, с. 135; 20, с. 53], які написав переважно підхор. Б. Заклинський. Вони містили матеріали й ілюстрації на волинську тематику та приділяли пильну увагу національному вихованню.

Важливо зазначити, що в освітній діяльності УСС керувалися принципом міжетнічної толерантності. Відкриті школи відвідували всі бажаючі, незалежно від національності чи віросповідання. Наприклад, у Володимир-Волинській школі ім. Т. Шевченка, відкритій 1 квітня 1916 р., крім 117 українців, навчалися 91 євреїв, 11 чехів, два німці – усього 221 учень [63, арк. 118].

Крім навчання, у низці шкіл УСС організували бібліотеки, курси неписьменних для дорослих, курси німецької мови тощо. Водночас, бачачи нужду українців Волині, вони намагалися відкривати при школах дитячі їдальні, а також крамниці, де б селяни могли купити такі тоді дефіцитні товари, як сіль, цукор, нафту [14; 30; 39, с. 11]. Щоб уберегти волинян від значних витрат на школи, учителі з-поміж УСС працювали безоплатно, а стрілецький Кіш узяв на утримання дві волинські школи, перераховуючи на ці цілі щомісячно від 500 до 1000 крон [7; 8; 16; 23–25]. Аналогічно діяли комісаріати УСС на місцях. Промовистим у цьому зв'язку є й тогочасний запис у щоденнику сот. Д. Вітовського: «Із сконфіскованих шкір роблю тепер для найбільшніх дітей чоботята...» [39, с. 11].

УСС також багато працювали й серед дорослого місцевого населення: проводили освітлювальні заходи, пропагували свої ідеї, засновували читальні, роздавали книжки та часописи, давали необхідні поради, писали селянам різноманітні прохання, скарги тощо [66, арк. 4, 6; 26–30; 31; 10–13; 15]. Окремі стрільці досліджували народну архітектуру, пам'ятки старовини, збирали фольклор Волинського краю [69, арк. 45 зв.–46; 39, с. 10; 30]. У 1917 р. заходом і коштом Володимир-Волинського комісаріату УСС видано «Український православний календар для Волині на звичайний рік 1917» [33], де вміщено статті історико-національної тематики.

Як результат, симпатії населення до стрільців росли дуже швидко – і вже незабаром вони мали на Волині довіру й пошану. Були дні, коли двері комісаріатів УСС не зачинялися. Українських вояків запрошували всюди, де лише для цього була нагода: «в гостину, на забави, а навіть у куми» [61, с. 115–116; 28]. Утім, головне, що діти полюбили своїх стрілецьких учителів і, мабуть, не було випадку, щоб дитина шкільного віку не ходила до школи [59, с. 126].

Та недовго довелося перебувати УСС на Волині – у квітні-липні 1917 р. більшість їх змушена була залишити цей край. Залишилися лише кілька стрільців, які вчителювали там до весни 1918 р. [34, с. 413, 415]. І все ж праця невеликої групи УСС, які близько двох років перебували на Волині, дала позитивні результати. Успіхом було вже те, що вперше за довгий час на волинських землях постали українські школи, де діти отримали змогу навчатися рідною мовою й дізнатися правдиву історію свого народу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, потрібно зазначити, що діяльність УСС на Волині істотно вплинула як на дітей, так і на пробудження національної свідомості дорослого населення. Передусім, значним досягненням став початок усвідомлення – як волинянами, так і галичанами – спільності своєї історичної долі й тих завдань, що постали перед ними й виконати які було можливо лише спільними зусиллями. Чимало місцевих українців, залучених стрільцями до національної справи, згодом стали активними учасниками українського руху. Невипадковим, мабуть, у цьому зв'язку був і той факт, що в роки Другої світової війни саме на Волині зародилась Українська повстанська армія.

Джерела та література

1. Бернадський Б. Волинь у роки Першої світової війни : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Б. Бернадський ; ВДУ ім. Лесі Українки. – Луцьк, 1999. – 190 с.
2. В. З Ковеля / В. // Вістник Союзу визволення України. – 1916. – 26 березня.
3. Відділ рукописів і рідкісної книги ім. Ф. Максименка Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка. – № 1350. – Ч. 1–2. – Волинський записник Д. Вітовського.
4. Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, ф. 9 (Фонд окремих надходжень), од. зб. 4378. – Загальна українська культурна рада.
5. Вістник Союзу визволення України. – 1916. – 6 лютого.
6. Вістник Союзу визволення України. – 1916. – 26 березня.
7. Вістник Союзу визволення України. – 1916. – 23 квітня.
8. Вістник Союзу визволення України. – 1916. – 14 травня.
9. Вістник Союзу визволення України. – 1916. – 9 липня.
10. Вістник Союзу визволення України. – 1917. – 1 січня.
11. Вістник Союзу визволення України. – 1917. – 4 лютого.
12. Вістник Союзу визволення України. – 1917. – 18 лютого.
13. Вістник Союзу визволення України. – 1917. – 25 лютого.
14. Вістник Союзу визволення України. – 1917. – 12 березня.
15. Вістник Союзу визволення України. – 1917. – 26 березня.
16. Вістник Союзу визволення України. – 1917. – 22 квітня.
17. Вістник Союзу визволення України. – 1917. – 26 серпня.
18. Вістник Союзу визволення України. – 1917. – 9 вересня.
19. Вістник Союзу визволення України. – 1917. – 28 жовтня.
20. Гірняк Н. Кіш УСС (Його життя і роля в стрільцтві) / Н. Гірняк // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1935 р. – Львів, 1934. – С. 47–57.
21. Гірняк Н. Організація і духовий ріст Українських Січових Стрільців / Н. Гірняк. – Філадельфія : Америка, 1955. – 84 с.
22. Грушевський М. Новий період історії України за роки від 1914 до 1919 / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1992. – 46 с.
23. Діло. – 1916. – 30 березня.
24. Діло. – 1916. – 23 квітня.
25. Діло. – 1917. – 3 березня.
26. Діло. – 1917. – 28 березня.
27. Діло. – 1917. – 29 березня.
28. Діло. – 1917. – 30 березня.
29. Діло. – 1917. – 31 березня.
30. Діло. – 1917. – 4 квітня.
31. Діло. – 1917. – 8 квітня.
32. Діло. – 1917. – 18 липня.
33. Діло. – 1917. – 28 серпня.
34. Дорошенко В. Українське шкільництво на Волині / В. Дорошенко // Вісник політики, літератури й життя. – 1918. – № 27–28. – С. 413–415.
35. Єремійв М. Полковник Євген Коновалець на тлі української визвольної боротьби / М. Єремійв // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 115–165.
36. Заброварний Б. Вклад Січових Стрільців у розвиток національної освіти на Волині / Б. Заброварний, Б. Бернадський // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету ВДУ ім. Лесі Українки. – Луцьк, 1995. – С. 63–68.
37. Заброварний Б. Значення УСС у культурно-освітньому відродженні на Волині в роки Першої світової війни / Б. Заброварний, Б. Бернадський // Минуле і сучасне Волині : матеріали ІХ наук. іст.-краєзн. міжнар. конф. – Луцьк : Надстир'я, 1998. – С. 213.
38. Знищення Західної України // Українське Слово. – 1915. – 28 вересня.
39. І. К. Сотник Д. Вітовський на Волині / І. К. // Літопис Червоної Калини. – 1932. – № 2. – С. 7–11.
40. К. І. УСС у Володимирі 1916–1917 / І. К. // Літопис Червоної Калини. – 1932. – № 5. – С. 18–21.
41. Каліщук О. М. Культурно-освітня діяльність Українських січових стрільців на Волині: археографія питання / О. М. Каліщук // Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки : Історичні науки. – 2000. – № 1. – С. 80–83.
42. Каліщук О. Роль галицької інтелігенції в національно-культурному відродженні українців Волині (1914–1918 рр.) : дис. ... канд. іст. наук / О. М. Каліщук. – Львів, 2003. – 249 с.
43. Крип'якевич І. Доля Холмщини і Волини / І. Крип'якевич // Діло. – 1916. – 23 квітня.
44. Лазарович М. В. Культурно-просвітницька діяльність Українських Січових Стрільців у роки Першої світової війни / М. В. Лазарович. – Тернопіль : Тайп, 2003. – 114 с. : ілюстр.

45. Лазарович М. В. Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба. – 2-ге вид., доповн. / М. В. Лазарович. – Тернопіль : Джура, 2016. – 628 с. : ілюстр.
46. Лазарович М. В. Українські Січові Стрільці: національно-політична та культурно-просвітницька діяльність / М. Лазарович. – Тернопіль : Економ. думка, 2000. – 202 с.
47. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 : у 3-х ч. – Ч. 1 / К. Левицький. – Львів : [б. в.], 1928. – 288 с.
48. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 : у 3-х ч. – Ч. 2 / К. Левицький. – Львів : [б. в.], 1929. – С. 289–496.
49. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 : у 3-х ч. – Ч. 3 / К. Левицький. – Львів : [б. в.], 1930. – С. 497–776.
50. Литвин М. Історія галицького стрілецтва / М. Литвин, К. Науменко. – Львів : Каменяр, 1990. – 200 с.
51. Літопис Червоної Калини. – 1929. – № 1. – С. 20.
52. М. Л. Релігійна справа на Волині / Л. М. // Шляхи. – 1916. – Квітень. – С. 339.
53. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К. : Укр. письменник, 1993. – 413 с.
54. Олесевич Т. Українське шкільництво на північно-західних українських землях / Т. Олесевич // Нова Україна. – 1923. – № 6. – С. 133–137.
55. Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності / І. Патер ; Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2000. – 346 с.
56. Рацілевич А. П. Український національний рух на Волині наприкінці XIX ст. – листопаді 1917 р. (історіографія проблеми) [Електронний ресурс] / А. П. Рацілевич. – Режим доступу : http://eprints.zu.edu.ua/6743/1/Ratsilevych_2.pdf.
57. Слідами польських легіонів // Діло. – 1915. – № 70.
58. Соловійов О. М. УСС на Волині (1914–1917 рр.) / О. М. Соловійов, С. О. Соловійов // Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки : Історичні науки. – 1996. – Вип. 3. – С. 99–104.
59. Степовенко М. УСС на Волині / М. Степовенко // Червона Калина. Літературний збірник Українського Січового Війська / за ред. М. Угриня-Безгрішного. – Кіш УСС: Червона Калина. – Ч. 1. – Львів : 3 друк. А. Гольдмана, 1918. – С. 118–126.
60. Українське Слово. – 1915. – 27 липня.
61. Українські Січові Стрільці 1914–1920 / за ред. Б. Гнаткевича. – [репринт. відтвор. з вид. 1935 р.]. – Львів : Слово, 1991. – 160 с.
62. ЦДАВО України, ф. 4405 (Союз визволення України), оп. 1, спр. 22. – Листування з офіцерами Українських січових стрільців.
63. ЦДАВО України, ф. 4405, оп. 1, спр. 70. – Листування з вчителями.
64. ЦДАВО України, ф. 4465 т. (Колекція окремих документальних матеріалів), оп. 1, спр. 23. Протоколи засідань членів Бойової Управи УСС у Відні за 1916 р.
65. ЦДАВО України, ф. 4465 т., оп. 1, спр. 306. Звіти про кількість населення.
66. ЦДАВО України, ф. 4465 т., оп. 1, опр. 593. Біографічні статті.
67. ЦДІАЛ України, ф. 353 т. (Легіон Українських січових стрільців), оп. 1, спр. 7. Матеріали до історії Легіону Українських січових стрільців.
68. ЦДІАЛ України, ф. 353 т., оп. 1, спр. 14. Звіт Боберського І.
69. ЦДІАЛ України, ф. 353 т., оп. 1, спр. 231. Бюлетень «Червона Калина».
70. ЦДІА України у м. Львові, ф. 359 (Осип Назарук – громадський діяч), оп. 1, спр. 81. Хроніка діяльності Комісаріату УСС у Володимирі-Волинському.
71. ЦДІАЛ України, ф. 360 (Адкват В. Старосольський), оп. 1, спр. 13. Лист Стоцького до Старосольського про організаційну роботу УСС.
72. ЦДІА України у м. Львові, ф. 395 т. (Бюро культурної допомоги для українського населення окупованих земель у Львові), оп. 1, спр. 8. Листи четаря М. Саєвича.
73. ЦДІА України у м. Львові, ф. 581 (Колекція документів про діяльність урядів та армій УНР та ЗУНР), оп. 1, спр. 91 – Про намір митрополита Шептицького.
74. Цинкаловський О. Княжий город Володимир / О. Цинкаловський. – Львів : [б. в.], 1935. – 112 с.

Лазарович Николай. Гуманитарная и просветительская деятельность Украинских сечевых стрелцов на Волини (1916 – начало 1918 г.). Сделан обзор борьбы Украинских сечевых стрелцов за независимость Украины во время Первой мировой войны. Значительное внимание уделяется освещению процесса становления легиона УСС как национального военного и политического подразделения. Он наряду с вооруженной борьбой активно занимался идейно-политической деятельностью. Представлены основные направления культурно-художественной и просветительской работы Украинских сечевых стрелцов, их влияние на формирование и углубление национального сознания украинского общества. Исследована гуманитарная и культурно-просветительская деятельность Украинских сечевых стрелцов на Волини в 1916 – начале 1918 г. Значительное внимание

уделено основанию украинских школ. Определено влияние деятельности Украинских сечевых стрелцов на углубление национального сознания Волыни. На основании произведенных исследований сделаны обобщения и выводы.

Ключевые слова: УСС, Волынь, просветительство, образование, гуманитарная деятельность, национальное сознание.

Lazarovych Mykola. Humanitarian and Educational Activities of Ukrainian Sich Riflemen Volyn (1916 – early 1918). This thesis is dedicated to the struggle of Ukrainian Sich Riflemen for the Ukrainian independence during the First World War. Special attention is paid to the process of becoming legion of Ukrainian Sich Riflemen as a national military and political unit. He, along with armed struggle actively engaged in ideological and political activity. The main directions of cultural and artistic and educational work USS shown their influence on the formation and deepening of national consciousness of the Ukrainian society is determined. Humanitarian and cultural and educational activities of Ukrainian Sich Riflemen in the Volyn region in 1916 – early 1918 investigated. Considerable attention is paid to the base of the Ukrainian schools. The influence of Ukrainian Sich Riflemen at enhancing national consciousness Volyn population. Generalisation, conclusion are done on the basis of the se investigations.

Key words: USS, Volyn, education, schooling, humanitarian activities, national consciousness.

УДК 94(477):061.2«1918/1921»

Олександр Дем'янюк

Діяльність осередків «Просвіти» в добу Директорії УНР (1918–1921 рр.)

У статті проаналізовано діяльність осередків «Просвіти» впродовж доби Директорії УНР, визначено основні напрями культурно-освітньої роботи філій просвітянського товариства в різних регіонах Української держави, сформульовано роль, визначено місце діячів «Просвіти» в державотворчих процесах під час Української революції.

Ключові слова: Українська революція, Директорія УНР, товариство «Просвіта», просвітянський рух, культурно-освітня діяльність.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема національно-культурного відродження вкотре постала після проголошення Україною незалежності. На тлі зростаючої у 80-х рр. ХХ ст. русифікації різних галузей культурного й освітнього простору, поширення російської мови в побуті та на виробництві зростає загроза втрати національної автентичності. Політичні процеси, які охопили територію України, вплинули на активізацію культурно-освітнього руху в державі, відродженню колись існуючих, появи нових громадських організацій відповідного спрямування.

Однією з них була «Просвіта», просвітницька інституція, історія діяльності якої тепер нараховує майже 150 років. Упродовж існування вона кілька разів потрапляла під заборону центральних і місцевих органів влади, однак завжди відновлювала свою роботу.

Пожвавила свою діяльність «Просвіта» в добу Української революції 1917–1921 рр. Україна, отримавши свою незалежність після розпаду Російської імперії, мала ставати до державотворчого й культурно-освітнього життя. Якщо в царині державного будівництва досвіду не було, то на ниві просвітництва та культурного розвитку вже були напрацювання громадських організацій, у тому числі «Просвіти».

Аналіз досліджень цієї проблеми. Коротенькі згадки про діяльність «Просвіт», їхню роль у становленні культурно-освітнього сегменту української державності в добу національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., державотворчу роботу вихованців просвітянських осередків у розбудові країни знаходимо в працях і спогадах тих осіб, які брали безпосередню участь у революційних подіях (В. Винниченка, Д. Дорошенка та ін.) [1].

Побіжно роботу осередків «Просвіти» в період Директорії УНР у своїх працях згадують історики з української діаспори – С. Перський, В. Дорошенко [2]. Їхній погляд на роботу «Просвіт» відрізнявся